

Ruské konfrontácie

Ladislav Kováč

„Naše osobné údely i údel našej krajiny sú na dlhé roky tak úzko zviazané s údelom Sovietskeho zväzu, že porozumenie tomu, čo sa tam deje, ako tam ľudia cítia a zmyšľajú, aké sú trendy vývoja a čo možno očakávať od budúcnosti, má pre nás samých osudový význam.“

Takto som si zapísal v roku 1980, keď som sa vrátil z pobytu v Moskve a Leningrade. Najmä pre seba samého, „aby som si sám zrovnal v hlave - ba, akokoľvek to znie nadnesene, aj v srdci - vlastné zážitky a na nich vybudované reflexie“ z viacerých návštev Sovietskeho zväzu, zložil som vtedy dohromady svoje záznamy. No podelil som sa s nimi s priateľmi, i s niekoľkými desiatkami neznámych ľudí, ktorí v normalizačných časoch si zvykli čítať nepublikovateľné rukopisy. Až v roku 1991 vyšli záznamy v podobe knihy v Slovenskom spisovateli. (Ospravedlňujem sa čitateľom knihy: je v nej 158 tlačových chýb; skomolené alebo vypustené slová, ba aj celé vety, robia miestami text nelogickým, ba až nezrozumiteľným.)

Sovietsky zväz viac neexistuje. Rozsypal sa - náhle, nečakane a zrejme nezvratne. Je koniec našej závislosti na veľkej krajine na východ od našich hraníc a či ostávame naďalej osudovo zviazaní s Ruskom? Nemyslím si, že by táto otázka bola stratila opodstatnenie. Videl som nedávno krátku malilinkú časť Ruska. Hľadačom odpovedí chcem ponúknuť svoju skúsenosť.

1. Zázrak?

„Ak nová Moskva napriek širokým uliciam a vysokým domom vôbec nepôsobí dojmom veľkomesta, tak zrejme preto, že nemá obchody a výklady. Po týchto uliciach sa nepromenuje, tu sa nič neokukáva a ani nič nepredvádza. (...) Preto sú moskovské ulice v porovnaní s preplnenými ulicami európskych veľkomiest nezvyčajne prázdne, vyludnené a ľudia, čo po nich kráčajú, sa zamračene stále niekam ponáhľajú. (...) Ludoprázdnosť moskovských nočných ulíc má v sebe čosi desné. Ako civilizácia, v ktorej všetci ľudia naraz vymreli.“

Keď som v horúci júnový deň 1999, krátko na to ako nás klimatizovaný autobus priviezol zo šeremetevského letiska, vyšiel z amerického hotela Radisson-Slavjanskaja do slnkom rozpalených moskovských ulíc, zneistel som. Prepadol ma pocit, ani čo by sa mi snivalo. Z Moskvy, ktorá sa mi pred dvadsiatimi rokmi javila ako smutná, špinavá, nepríjemná dedina (s deviatimi miliónmi zachmúrených obyvateľov) a na ktorej som ani pri poslednej návšteve v roku 1990 nijaké zmeny nepostrehol, sa stalo sympatické moderné európske veľkomesto.

Kráčam cez Starý Arbat smerom na Červené námestie a potom sa Novým Arbatom vraciam do hotela.

Zmenil sa horizont mesta. Sedem stalinských pseudosecesných mrakodrapov dostalo desiatky konkurentov, elegantné výškové budovy z ocele a skla, sídla hotelov, bánk, úradovní zahraničných firiem. K zmenenému horizontu prispievajú veľké tabule

pestrých reklám, vyčnievajúcich ponad strechy. V latinke: Siemens, Coca-cola, Hitachi.

Zmenili sa domy. Už nekričia zúfalou šed'ou, už z nich neopadáva omietka, už z nich nevisia pokrivené ríne a nebezpečne nahnuté zhrdzavené balkóny. Činžiaky opekneli, v ich prízemí sa objavili výklady obchodov a výklady sú pekne upravené, vyplnené najrozmanitejším tovarom. V bočných uličkách starého centra Moskvy prízemné a jednoposchodové šľachtické a meštianske domy, aj tie drevené, už nevyvolávajú dojem dediny. Svietia novými pestrofarebnými omietkami a kde ich nestačili zrenovovať, hučia zbijačky a robotníci neposedávajú a nepopijajú pivo, ale navidomoči sa činia celkom po kapitalisticky - rekonštrukcie bežia naplno.

Zmenili sa ulice. Veľa aut, zpolovice staré volgy a žiguláky, z druhej polovice prepychové západné limuzíny. Už sa neženú križovatkami na červenú. Ba sem-tam už badať aj istý ohľad na chodcov. Ale ani nie je treba motať sa im pomedzi kolesá - protiľahlé chodníky ulíc spájajú nespočetné podchody. A v podchodoch sú stánky s novinami, ovocím, s fľašami kokakoly, minerálok alebo tvrdého alkoholu (domáceho i zahraničného); a čomu sa veriť nechce: sú čisté, s ochotnými a vkusne oblečenými predavačkami. Darmo hľadáš uhundrané tučné bábušky.

Oblečenie žien ti v uliciach vlastne prvé udrie do očí. A nechce sa ti vlastným očiam veriť: stratila sa údesná jednotvárnosť, nedbalosť a to, čo bolo ťažko nazvať ináč než nevkusom. Prevláda biela farba - a ona v tejto tropickej horúčave žiari, a možno aj vonia (a už nie silnými sovietskymi voňavkami); zrejme sa oblečenie vymieňa každý deň. Rafinovaná jednoduchosť, sukne maxi i supermini, nápaditosť strihov akú ani u nás nevidíš. Radosť sa pozeráť.

Všadeprítomné automaty na sódočku celkom zmizli, rovnako ako uniformované vozíky so sovietskou zmrzlinou, balenou v páchnucom nažltlom papieri. Kde sa vzali, tu sa vzali, mesto má bezpočet kaviarní, roztomilých, so stolmi a stoličkami rozloženými po chodníkoch. Skoro by si uveril, že si v Paríži.

Vyberieš sa do celkom obyčajného potravinárskeho obchodu. Ešte ťa trochu omína spomienka na hrozné sovietske predajne: trojnásobné postávanie v nekonečných frontoch, regály poloprázde, s tromi druhmi rybacích konzerv, na špagátoch zavesené úbohé vykričníky čohosi čo by malo byť mäsom: kosť a koža. A za pultom sovietske kráľovne: uhundrané predavačky v plášťoch tak špinavých, že ich bielu farbu môžeš iba tušiť. Tu si naraz v modernej samoobsluže štandardu preneseného zo západnej Európy: bohatý sortiment tovaru (v povedomých obaloch: skoro všetko import zo západu; ale napríklad aj s prinajmenšom desiatimi druhmi ruskej vodky); vkusné a čisté samoobslužné pulty; predavačky, oblečené v decentných civilných odevoch, ti odpovedia „prosím“, keď im za poradenie poďakuješ a pokladnička za modernou automatickou pokladňou ti po zaplatení sama povie „spasibo“. Jednoducho, zázrak - ináč to nazvať nemožno.

Pred deviatimi rokmi, 14. augusta 1990, zapísal som si do denníka dva dni po návrate z Moskvy: „*Fronty v Moskve sú naozaj čudesné dlhé. Obchody sú úplne prázdne, ani len konzervy už nieto na regáloch. V nedeľu večer som si vyšiel na Arbat. Zaplavil ma smútok. Temná ulička, ktorou sa ojedinele ponáhľali upachtené devy a mladíci. Podivná kaviareň, špinavá, bola preplnená. Pred jediným skliepkom so zmrzlinou stál dlhánsky front..*“

Po deviatich rokoch som tu sťaby na inej planéte. Starý Arbat je rušnou, rozkošnou pešou zónou. Takou, ako sú zdarilé pešie zóny v západoeurópskych mestách. Pouliční umelci maľujú obrazy (čo na tam že gýčové!), pohľadný mladý muž brnká na gitare a spieva Vysockého songy, inde zas hrá malá komorná skupina klasickú muziku. Ulica je plná ľudí, nenáhliacich sa, uvoľnených, navidomoči

spokojných - a nie sú to poväčšine zvedaví západní turisti, prevláda ruština! Márne hľadám putyku, kde mi pred rokmi načrpkali do špinavého pohára dva deci kvasu. Kvas, zdá sa, už nie je v predaji; zato v početných kaviarničkách či espressách si možno vybrať z dvadsiatich druhov pív (od českých po dánske). V noci je na Starom Arbate, bohaté osvietenom, rušno skoro ako cez deň. A napodiv vraj aj celkom bezpečne; skupinka mladíkov stojí okolo profesionálneho vykladača vtipov a pochechtáva sa spokojne a neagresívne a kaviarne „rabotajut“ vari až do brieždenia. Kedysi všadeprítomných milicionárov, čo by zaisťovali poriadok a bezpečnosť, nevidno: asi ich netreba.

Na začiatku Starého Arbatu je samoobsluha McDonalda. Bola poloprázdna, keď som šiel v najrušnejšom čase dňa okolo nej. Jedna z tridsiatich moskovských macdonaldov. Keď som tu bol pred deviatimi rokmi, v Moskve práve otvorili prvú macdonaldovu reštauráciu. Vtedy ľudia stávali pred ňou päť hodín vo fronte, aj v zime, aby sa mohli dostať k americkej fast food.

Priatelia, čo boli teraz so mnou v Moskve a kedysi čítali moju knihu o Rusku, si zo mňa uťahujú: Ale si si poriadne navymýšľal v tom líčení biedy, špiny, nevrlosti a nevkusy! Veď v tomto meste by sa celkom príjemne žilo. Netvrď nám, že sa to všetko mohlo zmeniť za tých pár rokov. - Keby títo ľudia neboli spolu so mnou svedkami podoby terajšej Moskvy, skoro by som váhal, či som nebol počas týchto niekoľkých júnových dní 1999 postihnutý v Moskve bulgakovovskými preludmi.

2. Kolieska na anjelovi

„Jura...v renesancii záujmu o náboženstvo vidí nebezpečie. Má na mysli záujem o vzkriesenie ortodoxného pravoslávia, nie ani ako náboženstva, ale skôr ako reakčnej ideológie, neoddeliteľne premiešanej s veľkoruským nacionalizmom a šovinizmom. Hovoril mi, že sa bojí, aby Rusko neskĺzlo na iránsku cestu: namiesto opotrebovanej ateistickej ideológie prijme etablovaná moc ideológiu veľkoruského pravoslávia, lebo cez ňu si bude môcť opäť získať priazeň nespokojných más.“

R. 1964 vydal Miroslav Holub knihu „Anděl na kolečkách“ s podtitulom „Poloreportáž z USA“. Básnickou skratkou, aforisticky, postihol bezvadné fungovanie americkej technickej civilizácie, ale knihu skončil s otazníkom, a trochu skepticky: „Tady, v této zemi, dokonalá kolečka civilizace nevezou nic jiného než barokního anděla. Myslím, že to anděl nevydrží. Myslím, že jsou otázky, které nemůže řešit člověk, nýbrž společnost. Ale tady dosud platí soukromé podnikání. A pochybuji vůbec, že štěstí je stav jednoho člověka. Štěstí, je-li vůbec něco, je proces mnoha lidí. Mnoho lidí je to, co přesahuje člověka.“ Holub popisuje, ako medzi mrakodrapmi Manhattanu sú vklinené gotické katedrály, ako v USA existujú jezuitské univerzity a otec Saudroni prednáša na konferencii o transplantáciách tkanív, ako neurochirurg začína a končí v televízii menom božím a predný genetik svetového mena robí v prednáške okľuku do doby, keď nebolo nič než atómy vodíka a duch sa vznášal nad priepasťou a tieto atómy tvoril kus od kusa...

Rusko, zdalo sa mi v roku 1980, je Amerika otočená na hlavu. Preto som, inšpirovaný Holubom, svojim záznamom z Ruska dal názov obrátený, „Kolieska na anjelovi“. V Rusku nie na povrchu, ale v samom základe technickej civilizácie - ktorá, na rozdiel od americkej, od dokonalosti mala veru ďaleko - ležal anjel: mohutná, inertná masa byzantskej tradície a pravoslávia. Marxizmus-leninizmus, hoci sa oháňal ateizmom, mal všetky znaky východnej ortodoxie.

Čo teraz, keď sa marxizmus-leninizmus vyparil?

Moskva je zrazu plná pravoslávnych kostolíkov a kostolov. A nové sa usilovne stavajú. V jednom z rohov Červeného námestia stojí malinká starobylá Kazanská katedrála. S pekným interiérom, plným starých ikón. Do hlavy mi nejde, kde sa tu nabrala. Lovím v pamäti; a vybavujem si iba, že v tomto rohu námestia stála batéria búd so sódou. Že by imitácia? Áno, potvrdí mi neskôr sprievodkyňa, čo nám robí výlet po Kremli a po Moskve: po stáročia tu stála katedrála, za sovietskeho režimu ju zbúrali a tak ju teraz zrekonštruovali odznova, do pôvodnej podoby.

A trestajúci Boh, rozprávajú si Rusi - ako sa bolo možno dočítať v novinách Moscow Times 26. júna - sa teraz mstí za komunistické búranie chrámov. Prepadáva sa moskovský Palác sovietskeho zväzku, ktorý postavili na mieste zbúranej katedrály Krista Spasiteľa. Ešte v roku 1960 odstránili v Leningrade na Sennom námestí kostol Nanebavzatia Panny Márie, zvečnený Dostojevským v Zločine a treste, aby na jeho mieste postavili stanicu metra. Počiatkom júna sa pätnásťtonový strop stanice prepadol a zabil sedem ľudí. Sám petrohradský primátor Vladimír Jakovlev v televíznom interview pripustil, že to spôsobila nie nedbalosť mesta, ale božia pomsta. Má veru za čo trestať, spravodlivý Boh, a to aj za staré previnenia: výstavba Petrohradu Petrom Veľkým si vyžiadala smrť trisťtisíc ľudí (plus mínus stotisíc - v ruskej histórii, i tej najnovšej, treba počítať s veľkými a nepresnými číslami, keď sa jedná o ľudské obete).

Chrámy sa teda vracajú. A čo ľudia? Súdiate podľa toho, ako bežne sa ľudia prežehnávajú, aj rovno na uliciach, ako návštevníci chrámov oddane bozkávajú ikony (hygiéna nehygiéna!), náboženstvo sa do Ruska vracia ako vzduch do vevakuovanej nádoby. Nedávno sme mohli vidieť v ruskej televízii ako Primakov, kedysi vrchný komunistický aparátčik a v tú dobu akurát premiér demokratickej vlády, sedel v hlavnej lóži Veľkého divadla vedľa čestného hosťa, moskovského patriarchu, na počesť ktorého sa konalo slávnostné predstavenie obsadené najslávnejšími umelcami.

Ale aj vedci sa nechcú dať v zbožnosti zahanbiť. Predčasom referovala anglická Nature (vol. 392, str. 318, 1998) o konferencii Viera a poznanie, ktoré spoločne zorganizovala pravoslávna cirkev a Ruská akadémia vied. Jurij Ossipov, prezident Akadémie, uviedol konferenciu tým, že viera nie je v konflikte s náboženstvom, pretože aj ono je druhom racionality. „Teraz prebieha proces konvergencie medzi vedou a náboženstvom, ony interagujú vo vytváraní hodnôt našej kultúry, orientovaných na človeka“, vyhlásil. Vladimir Fortov, podpredsa Akadémie a donedávna minister pre vedu a techniku, tak isto konštatoval, že veda a náboženstvo majú veľa spoločného, líšia sa iba metódami porozumenia svetu. Teória Big Bangu je podľa neho blízka teologickému pohľadu na vznik vesmíru. Horlivo sa zo svojej náboženskej viery vyznávali aj ďalší akademici a členovia-korešpondenti, donedávna tvrdí to ateisti a bojovníci proti religióznemu tmárstvu. Jeden z nich, celý hrdý na svojich kolegov, oznámil, že už vyše 40 percent ruských vedeckých pracovníkov sa otvorene vyhlasuje za veriacich.

Zaplňanie tohto náboženského vákua je však výzvou aj pre iných, nielen pre pravoslávnu cirkev a Ruskú akadémiu vied. Šikovný Ján Pavol II. vidí tu historickú príležitosť uskutočniť to, čo sa po stáročia nepodarilo: katolizovať Rusko, vrátiť ho do lona rímskej cirkvi. Všetci sa už kvôli tomu dostali do ťažkého konfliktu s hlavou pravoslávnej cirkvi. Spočiatku rátať poľský pápež so svojimi rodákmi ako misionármi, ale moc im to nešlo, a tak teraz nám, Slovákom, dal túto čestnú úlohu. Hovoril o tom Ján Čarnogurský v rozhovore so Štefanom Hríbom a Martinom Šimečkom (Domino fórum 32/97): „...slovenskí kňazi a rehoľníci sú veľmi úspešní v Rusku. Doteraz boli propagátormi katolicizmu v Rusku najmä Poliáci, voči ktorým

majú Rusi určité historické reminiscencie, ktoré voči Slovákom nemajú. A preto slovenský kňaz bol jeden čas takpovediac hlavným farárom v Moskve, iný buduje katedrálu v Novosibirsku.“ A pred nedávnom, na tohtočnom zjazde KDĽ, tento zásadový politik, vždy verný sebe a vždy až dojímavovo posluchajúci múdreho otca z Vatikánu, vyhlásil: „Slovensko si zaslúži dobrý údel aj ako prípravu na veľké poslanie, ktoré nám v budúcom tisícročí predpovedá Svätý Otec.“

Pavol Lukáč popisuje v Osi 2/98 názor francúzskeho autora Jacqua Le Ridera na pôvodné geopolitické (geokultúrne?) plány poľského pápeža. Medzi liberálno-kapitalistickým Západom a rusko-ortodoxným Východom sa mal vytvoriť ochranný pás katolíckych národov od Talianska cez Slovinsko a Chorvátsko, pokračujúc cez Rakúsko a Slovensko ďalej cez Poľsko až k pobaltským krajinám. Podľa Le Ridera Vatikán preto nepriamo podporoval secesiu Slovincov a Chorvátov od ortodoxných Srbov a secesiu Slovenska od „husitsko-kacířských“ Čiech. Geopolitické plány sa zmenili a mne sa zdá, že kto sledoval zdanlivú nekonzistentnosť (v skutočnosti však prísnu vernosť vyšším princípom) politických krokov Jána Čarnogurského môže odhadnúť, kedy ku zmene došlo: počiatkom roku 1992. Pád Sovietskeho zväzu vytvoril iné možnosti. Ani rozdelenie Československa už nebolo žiadúce.

V lietadle z Viedne do Moskvy nezazrel som nijakého slovenského kňaza. Zato si k nám prisadol a o krajine nekonečných možností, do ktorej sme leteli, nám rozprával úspešný slovenský podnikateľ. Sú, zdá sa, aj iné vákuá, ktoré našinci horlivo v Rusku zaplňajú. Ak ako národ neuspějeme v dejinnej misii, ktorú nám v Rusku určil pápež, uspějeme - uspējú niektorí z nás - v pokapitalič'ovaní Ruska.

3. Stres ktorý usmrcuje

„V robote, zaplaťpánboh, sa nikto nepretrhne. Načoby aj, keď sa to na plate neodrazí, či robíš alebo nie. Jeden náš spolupracovník hovorieval ironicky: 'Ideálny spôsob života? Socialisticky pracovať a kapitalisticky žiť'.“

Jedno hlboké vákuum vzniklo v Rusku po páde komunistického režimu: vákuum v hodnotách a tým aj v zmysle života. Stačia ho zaplniť obchody preplnené tovarom, rekonštruované pravoslávne chrámy, aktivity katolíckych misionárov?

V r. 1984 dostalo sa mi náhodou do rúk 24. číslo západonemeckého týždenníka Der Spiegel s článkom sovietskeho emigranta Borisa Chasanova. Popisoval v ňom priemerného sovietskeho občana. Ten, podľa Chasanova, nie je režimom zotročený, je prijímateľom jeho starostlivosti, závislý na ňom ako dieťa na rodičoch. Štát dáva občanom jesť a piť, oblieka ich, platí ich vzdelanie. Ľudia sa správajú ako adolescenti, sú plní bojzlivosti a neistoty. Je obava zo zmeny statu quo, obava pred samostatnosťou a zodpovednosťou, ktorá by sa potom objavila - už by ťa nesýtil a neobliekal štát, ale by si sa o seba musel starať sám. Tvoje názory by síce neboli trestané, ak by sa odchyľovali od oficiálnej línie, ale niesol by si za ne zodpovednosť.

Stalo sa. A je to otras, z ktorého sa postkomunistickí Rusi nevedia spamätať. Dôkazy? Konkrétni jednotlivci. A štatistiky.

Moji priatelia a známi zpred dvoch desaťročí, cez ktorých som poznal Rusko, neboli priemernými sovietskymi občanmi. S malými výnimkami boli to vysokoškolskí učitelia alebo vedeckí pracovníci. To Alla Vladimirovna, z ktorej rozprávania som si tvoril svoj terajší obraz Ruska, je oveľa bližšie ruskému priemeru, alebo aspoň priemernému obyvateľovi Moskvy. Tvár nenápadná, s jemným úsmevom. Sympatický tvor v onom neurčitom veku ženy, ktorý možno označiť ako 42 plus mínus 10. Vyštudovala pedagogický inštitút, hlavné zamestnanie má v

redakcii odborného časopisu nejakého plynárskeho inštitútu. Rodičia pracovali ako prieskumníci naftových ložísk. Teraz sú penzistami. Dostalo sa jej štandardnej rodinnej výchovy, doma i v škole. Verila na socializmus, na zásadu naprostej sociálnu rovnosti a na nespravodlivosť západného kapitalizmu, na čistotu Leninových ideálov a na ľudskú slabosť, ktorá bránila zavádzaniu ideálov do praxe. Dve tretiny vrstovníkov a spolužiakov vraj videli svet rovnako, tretina boli skeptici. Všetci sa nadchýňali Gorbačovovou perestrojkou. Očakávali, že sa mu podarí odstrániť chyby a socializmus vylepšiť.

A teraz? Všetko sa rozsypalo. Alla má v hlave zmätok. Lenže nemá čas nad tým premýšľať; celé jej úsilie sa sústreďuje na to, ako prežiť. Sociálne vzťahy sa popretŕhali; niektorí zo známych sa hmotne zmôhli a predvádzajú sa autami a zahraničnými výletmi, čo ostatných zraňuje a izoluje. Manžel ju opustil. Starší syn je už na vysokej škole; on i jeho mladší brat majú pred sebou jedinou vidinu: mať istotu, že si nájdu prácu, že budú môcť zarábať a dovoliť si kupovať to, čo vidia v obchodoch a o čom počúvajú v reklamných šotoch v televízii. Nečíta, nemá čas. Kedysi čítala hodne, ba aj sa pokúšala písať. Najlepší ruskí spisovatelia? Bunin a Nabokov.

Počas exkurzie po Moskve míňame veľký park pionierov. Sem som ako dieťa často chodila, hovorí. Dnes za vstup a pobyt treba draho platiť. Dnes sú zariadenia parku prístupné už iba deťom bohatých. Lútuje, že ako študentka nešla na zájazd na Bajkál. Teraz si už si cestu na Bajkál už nemôže finančne dovoliť. Na západe nikdy nebola a o turistickom pobyte v zahraničí mohla by iba snívať. Ale nesníva. Nesníva o ničom.

Rada by veriť v Boha. Nedarí sa jej to. Niektorým z jej známych sa to podarilo. Úzkosť, ktorá ju kmári, nie je však metafyzická. Dvojizbový byt, v ktorom býva s oboma synmi, je napísaný na manžela a jeho otca. Z jedného dňa na druhý sa môžu objaviť a z bytu ju vyhodíť. Visí to nad ňou ako Damoklov meč: kto v Moskve prenájme dvojizbový byt, môže z nájomného žiť po veľkopansky. Čo by potom bolo s ňou a obidvomi deťmi, si vôbec nevie predstaviť.

A teraz malá štatistika. Najnovšie dáta, ako ich uvádza týždenník Vremja z 25.6.1999: Rusov kosí smrť. Ich počet sa znižuje, od roku 1992 do 1997 bol prirodzený pokles obyvateľov Ruska 4,2 milióna ľudí. Od r. 1998 do 2015 sa počet zníži o ďalších 8,7 miliónov. V roku 2015 bude už iba 138 miliónov Rusov, a z nich 34,7 miliónov budú v penzijnom veku. (Je pre mňa nepredstaviteľné, z čoho budú žiť!) Rusi sa dožívajú podstatne kratšieho veku, ako obyvatelia Európy: ruský muž sa dožíva priemerne iba 57 rokov; ženy žijú o neuveriteľných 13 rokov dlhšie ako muži. 20% detí vyrastá v neúplných rodinách, bez otca alebo bez matky. Úplne zdravých školákov je dnes iba 15%, detí s funkčnými poruchami 67%. 25% adolescentov má psychologické problémy. Roku 2015 iba 20% novorodencov bude zdravých. Po Rusku sa potulujú 4 milióny bezprízorných detí. 70% absolventov vysokých a technických škôl behom pol roka po skončení nedostáva prácu, čo by odpovedala ich kvalifikácii. Úmrtnosť populácie vzrástla na 3,5%; je tak veľká, ako v krajinách čo vedú vojnu.

Pritom pôrodnosť je len 1,5 dieťaťa na jednu ženu. Pri takejto pôrodnosti by sa za 500 rokov znížila populácia 1024krát, teda Rusi by prakticky vymreli. Pre nás chemikov bežnejším je vyjadrenie v termínoch poločasu: pri dnešných číslach by za 80 rokov klesla ruská populácia na polovicu dnešného počtu.

Príčiny? Bieda, zlá výživa - iste. 30 (plus mínus desať) rodín je pod oficiálne stanovenou hranicou chudoby (a tá leží poriadne nízko!). Hlavné príčiny sú však inde. Vysoká je sebevražednosť. V roku 1998 bola sebevražednosť o 300% vyššia ako

1975. No zomiera sa hlavne na srdcovo-cievne choroby. Od r. 1991 silno vzrástli úmrtia na tuberkulózu a hepatitídu B. Hmotná bieda vraj dnes v Rusku nie je väčšia ako bola v šesťdesiatych rokoch, ale úmrtnosť je podstatne vyššia. Dr. Igor Gundarov považuje za hlavnú príčinu stres: „Zo spoločnosti, kde bol štát poručníkom občana, dostali sme sa do spoločnosti, kde sa každý stará sám o seba. A národ sa zlomil. Objavila sa totálna vnútorná panika, pocit bevýchodnosti a v dôsledku toho stres, ktorý vedie k somatickým ochoreniam.“ Generál-major Alexander Gusov, bojovník s organizovaným zločinom, hovorí podobne: „Dnes musíme hovoriť o takom jave, ako je strach, ktorý démonizuje populáciu.“ Pravda, Gusov mal pritom na mysli aj „nových Rusov“, zbohatlíkov: tých každý deň straší predstava, opodstatnená, že budú zavraždení.

Kto má možnosť, snaží sa zo spoločnosti všadeprítomného stresu uniknúť včasnšie než podľahne psychosomatickým chorobám: ísť robiť do cudziny za prácou alebo natrvalo emigrovať. Nedávno americký Newsweek uverejnil údaj z vlastného prieskumu v Moskve. Znie neuveriteľne: každý z opýtaných mladých ľudí uvažoval o emigrácii. Ruskí vedci židovskej národnosti (nie „pôvodu“: židovská národnosť je naďalej v Rusku oficiálnou národnosťou, odlišnou od ruskej) už z poväčšine emigrovali do Izraela (kde, mimochodom, robia taxikárov alebo sa živia iným podobným bohumilým spôsobom). Moji kolegovia v ruských vedeckých ústavoch to majú zariadené tak, že sa striedajú na dlhodobých pobytoch v Amerike a západnej Európe. No najlepší už natrvalo zakotvili v Amerike - o molekulárnych biológov a informatikov je v USA stále veľký záujem.

4. V zemi kde zajtra znamená včera

„Rusko nepoznalo ani renesanciu, ani reformáciu, ani osvietenstvo. Náboženskými spormi staro- a novovercov neprebojoval sa ruský mužik k tolerancii, ale len upevňoval svoj jednostranný fanatizmus a fatalizmus. Ukážte mi niekoho z veľkých ľudí ruskej kultúry, ktorý by sa bol zastával zhovievavosti či úcty k iným názorom, ktorý by bol pochybovanie vyhlásil za cnosť, ktorý by sa nezriekol radšej rozumu, než aby ustúpil od svojej Pravdy? Ani medzi najväčšími z nich nenájdete jediného!“

„V zemi kde zítra již znamená včera“, nazval komunistický novinár Julius Fučík svoju knihu o Sovietskom zväze, keď sa z neho v r. 1930 vrátil, plný vášnivého obdivu. Sovietskym súdruhom odkazoval: „Jste zemi, v niž zitřek je už historií a která pracuje v pozitří.“ Moja kniha, napísaná v roku 1980, niesla podobný podtitul, ale už bez toho „jiz“. A ešte presnejší by bol býval podtitul: „V zemi kde, bohužial, zajtra znamená iba včera.“ Na dnešné Rusko sedí táto veta ešte presnejšie než na Rusko sovietske. (A obávam sa, že i na nás.) Rusko si dnes nestavia iný cieľ, než mať zajtra to, čo Amerika a krajiny západnej Európy mali už včera. Ak by sa všetko vynikajúco darilo, potom by sa za niekoľko desaťročí mohlo Rusko dosiahnuť civilizačnú úroveň Ameriky z počiatku šesťdesiatych rokov nášho storočia, ako nám ju vo svojej knihe popísal Miroslav Holub.

Amerika je v Rusku všadeprítomná: v uliciach na reklamných tabuliach, v obchodoch cez najkvalitnejšie výrobky, v rádiu v podobe bitovej muziky, v kinách svojimi bulvárnymi filmami. Televízne kanály sú, ako som si preveril na televízore v hoteli, z väčšej časti poamerikanizované: nechutné westerny, krváky a pornofilmy sú prerušované reklamami na žuvačky, plienky, prezervatívy a exkluzívne výrobky. Tento televízny odpad nie je ani dabovaný, na dubbing asi niet dosť peňazí: anglické

dialógy sú iba pritlmené a hlásateľ monotónnym hlasom číta ich doslovný ruský preklad. Zmenárne valút sú v meste na každom kroku. Rusi dnes bežne počítajú ceny i svoje platy v dolároch - možno preto, že dolár je stabilný a rubel márne zápasí s infláciou. Keď v auguste minulého roka zatriasla rubľom prudká inflačná smršť, pokles kurzu rubľa znížil vraj priemerný mesačný príjem ruskej rodiny (pozor, rodiny, nie jedného zamestnanca!) ktorý bol v júli 1998 295 dolárov, na jednu tretinu.

Aká bola situácia v júni 1999? Výmenný kurz bol približne 25 rubľov za jeden dolár. Ceny v obchodoch boli v rubľoch číselne približne rovnaké, ako u nás v korunách. Alla Vladimirovna zarába mesačne 3 tisíc rubľov. Ak by bola ostala ako učiteľka, dostávala by okolo 2 tisíc. Nie je teda div, že za posledných 5 rokov 30 tisíc učiteľov opustilo štátne školy. Alla má ďalšie dva vedľajšie zamestnania: po pracovnej dobe pracuje v agentúre, ktorá robí sociologický prieskum: s dotazníkmi chodí z domu do domu. a kladie ľuďom otázky. A robí ešte v súkromnej cestovnej agentúre. Cez ňu sa dostala aj k nám. Za týždeň, za ktorý nám, účastníkom konferencie platenej Američanmi, robila čosi ako dispečérku, jej agentúra zaplatila dvadsať dolárov.

Úzkosť z predstavy, že ju aj s deťmi z bytu vyhodia, jej nedá spať. Preto tak zúfalo zhromažďuje prevzácne doláriky. Kdesi za Moskvou sa stavajú jednoizbové byty. Za jeden treba zaplatiť 15 tisíc dolárov. Z inzerátov v novinách si možno rýchlo urobiť obraz o trhu bytov v Moskve. The Russian journal z 21. júna ponúka záujemcom: trojizbový byt, na predaj ihneď, 155 tisíc dolárov. Kto naň a podobné nemá, môže si vybrať z dvojizbových. Nájde sa aj za 36 tisíc. Byt si možno ale aj prenajať, za tisíc-dve tisíc dolárov mesačne. Ba možno sa aj vrátiť do čias komunálnych bytov: jedna izba v dvojizbovom byte sa ponúka za mesačných 700 dolárov. Pre movitejších ponúkajú realitky na predaj aj dače za Moskvou. Napr. jednu peknú za 270 tisíc dolárov. Kto je chudobnejší, môže si kúpiť skromnejšiu, 9x12 m, za 12 tisíc dolárov.

Počas nášho pobytu v Moskve odhlasovali si poslanci Dumy zvýšenie mesačnej mzdy zo 6 tisíc na 10 tisíc rubľov (z 250 na 415 dolárov) - na úroveň platov federálnych ministrov. (Samozrejme poslancom prislúcha aj nárok na ďalšie tri mesiace mzdy po skončení mandátu, na bývanie v štátnom byte, na úradné auto, 48 dní dovolenky, ba aj na bezplatné služby parlamentnej masérky.) Noviny uvádzajú, že pred zvýšením bol príjem poslancov viac než štyrikrát vyšší ako priemerná mzda v štáte. Keď si to prepočítame, je teda priemerná mesačná mzda v Rusku okolo 1 500 rubľov, čiže okolo 60 dolárov.

To je suma, ktorá stačí na tri „obchodné obedy“, na ktoré pozývajú také obyčajnejšie, „ľudové“, moskovské reštaurácie. Prípadne na zakúpanie troch košíčkov amerických jahôd, ktoré sa v ponúkali v obchode s potravinami. Za 500 rubľov jeden. Spravodlivo treba povedať, že na pulte boli vystavené spolu s ruskými jahodami, lacnejšími: ich košíček stál iba 75 rubľov.

O čosi menej ako sedemdesiatpäť rubľov je podľa Svetlany, našej kolegyne z fakulty, Rusky pôvodom, mesačná penzia jej sestry, ktorá žije kdesi na juhu Ruska. Alla Vladimirovna nevie presne, akú penziu majú jej rodičia. Odhaduje, že to spolu môže byť okolo 350 rubľov mesačne.

Kto ale potom môže si dovoliť chodiť do tých reštaurácií? Koncom sedemdesiatych rokov uvádzalo sa v príručke pre turistov, že v Moskve je 25 reštaurácií. Oveľa viac ich asi naozaj nebolo. Tohoročný dvojazyčný telefónny zoznam podnikov a firiem Moskovskij biznis uvádza adresy viac ako 500 reštaurácií. V novinách v anglickom a nemeckom jazyku sú potenciálni hostia vábení líčením nielen vynikajúcej kuchyne, ale aj exkluzívneho prostredia. V päťhviezdičkovej

reštaurácii Grand Imperial vyhráva k opulentnému jedeniu smyčcový kvartet; jej pravidlenými návštevníkmi sú Viktor Černomyrdin, Grirogij Javlinskij, i úspešná dvorná intrigánka, Jeľcinova dcéra Tatiana Diačenkova. Pred 20 rokmi nebol v Moskve jediný nočný klub, dnes ich Moskovskij bisnis vymenováva 155; je medzi nimi aj päť klubov pre homosexuálov a lesbičky.

Kto tieto reštaurácie navštevuje? - vyzvedám na Alle Vladimirovne. Ba vôbec, kto sú to tí sympatickí mladí ľudia, čo som videl nenútene sa prechádzať v pracovnej dobe po Starom Arbate alebo vychutnávať život nad zmzlinovými pohármi v jeho početných kaviarničkách? Alla je tvrdá a jednoznačná (a určite preháňa): Boli to mladé dievčatá, pekné a vkusne oblečené? Tak si môžete byť istý, že sú to striptérky, pracovníčky v nočných baroch, alebo v lepšom prípade zamestnankyne zahraničných firiem.

Idylická Moskva! Moskvou Rusko nemerajte, radil mi už pred devätnástimi rokmi ujo z Kaukazu.

Mimo Moskvy som nazrel iba cez televíziu a noviny - povrchno. Taká Sibír napríklad. Pred časom som v Le Monde (17.7.1998) čítal reportáž o Jekaterinburku. Sú fabriky, kde robotníci štyri mesiace nedostali mzdu. Tá činila 70 dolárov mesačne pred finančným krachom z augusta, polovicu z toho po auguste. Sú továrne čo prešli na vzájomnú naturálnu výmenu. Robotníci miesto mzdy dostávajú lístky na múku, cukor, kávu, „čerstvé konzervy s prejedným dátumom“. Jedna malá súkromná továreň, ktorej sa ako-tak darí, si zaviedla vlastné vnútorné peniaze. Niektorých nadchýňa nápad nejakej fabriky z Tuly, kde vyrábajú kalašniky. 75 tisíc kalašnikov bolo rozdane robotníkom ako náhrada mzdy. Chlieb sa pečie doma. Starí, s ktorými hovoril autor reportáže, nostalgicky spomínali na Stalina - bieda bola ako dnes, ale aspoň mohli chovať kravy rovno v meste; teraz je to zakázané. Mladí na komunistov neveria, spásu vidia v Žirinovskom: „Tri-štyri roky Žirinovského a bude zavedený poriadok. Komunisti sa naň nezmôžu.“ Baník v dôchodku spolieha na vojenský prevrat generála Lebed'a. Ekonóm, čo sa venoval prieskumu vedy a techniky za komunistov, sa sťažuje: „Ak Západ poskytne nové pôžičky, až sem nikdy nedôjdu - všetky končia v Moskve.“ Inžinier, ktorý práve svoje peniaze „investoval“ do nákupu 50 kíl cukru, vysvetľuje reportérovi: „Ľudia sa starajú iba o to, ako užiť rodinu z pár rubľov. Niet sebadôvery, ani ambícií, a najmä niet ambícií kolektívnych. Kolektivismus minulosti to všetko zabil.“

5. Divoký východ

„Rusko nemôže cítiť frustrácie zo straty právnej istoty, občianskych slobôd, podielu občana na rozhodovaní, pretože ich jednoducho nikdy nepoznalo.“

V čase, keď sme boli v Rusku, 22. júna odznela pred federálnym ministerstvom vnútra v centre Mosky silná explózia. Jeden zo strážcov počul ráno v hale ministerstva podozrivé tikanie v balíku, čo tam niekto zanechal. Polícia balík vyniesla pred budovu a odborníci dopravili diaľkovo riadeného robota, ktorý mal prípadnú bombu zneškodniť. Nuž, nezneškodnil: bomba vybuchla a milého robota zničila. Na šťastie to bola jediná „živá“ obeť; ináč výbuch poškodil len vchod do budovy a štyri úradné autá. Podozrenie je, že bombu nejak do ministerstva umiestnili Čečenci. Im sa pripisuje viacero predchádzajúcich výbuchov, v iných štátnych budovách, aj v hoteloch. Tie si vyžiadali aj ľudské obeť.

Iného pôvodu sú výbuchy, ktorými hynú „noví Rusi“, ruskí zbohatlíci, angažovaní v biznise. Podľa The Moscow Times z 25. júna, v tomto roku od januára do mája bolo zabitých 567 boháčov, v porovnaní s „iba“ 232, čo boli za rovnaké obdobie zabití v roku 1998 a s 599, čo zahynuli behom celého minulého roka. Ide o individuálne vraždy, objednané konkurentmi a uskutočnené na základe zmluvy. Vraždy sú najbežnejšie v sektore ropy, plynu, ocele a bánk. Ich nárast sa vysvetľuje lanskou augustovou finančnou krízou, ktorá viedla k prerozdeleniu bohatstva v dôsledku výhodných exportov po páde rubľa.

Objednaná vražda stojí okolo stotisíc dolárov. No od objednávateľa po vykonávača je dlhá, nerozpletiteľná sieť sprostriedkovateľov. Podľa jedného zistenia ministerstva vnútra, prvý sprostriedkovateľ dostal už len 25 tisíc a samotný vrah sa musel uspokojiť s 2 tisíc dolármi. Vrahmi sú obyčajne bývalí pracovníci štátnej polície, alebo armádni veteráni, najmä tí, čo majú za sebou vojnu v Afganistane. Ak raz bola objednávka spravená, je isté, že bude vykonaná: vrah si svoje dielo zopakuje toľko ráz, až uspeje. Jedinou prevenciou je platiť si súkromnú bezpečnostnú agentúru. Jej agenti sa špecializujú na odhalenie siete. Keď na ňu prídu, idú rovno za tým, čo vraždu objednal a pohrozia mu, že ho udajú polícii. To vraj postačuje: nie ani tak preto, že by sa zákazník bál polície, ale vie, že po odhalení jeho objednávky sa podobná sieť, s nepochybným konečným výsledkom, upletie na neho.

Zabíjaní sú poväčšine len biznismeni v strednom postavení. Medzi skutočnou elitou boháčov je vraj, podľa časopisu Komersant, dohoda, iniciovaná jedným z najbohatších mužov Ruska, Borisom Berezovským: dohodli sa, že si svoje vzájomné závislosti a svoje účty budú riešiť inou, civilizovanejšou - povedzme, západnejšou - cestou. (Možno aj takouto: Pred dvomi rokmi jeden ruský bankár, keď sa nepohodol s vtedajším ministrom spravodlivosti Valentinom Koval'ovom, vytiahol zo svojho trezoru a dal k dispozícii novinárom videozáznam zo sauny nočného klubu, kde sa pán minister oddával skupinovému sexu s prostitútkami. Sauna patrila mafiánskej firme, ktorá kontrolovala početné banky a sexuálne lokály a špecializovala sa na „civilizované“ vymáhanie dlhov a vyrovnávanie účtov.) Západní biznismeni sú napodiv skoro celkom mimo nebezpečia. Vari jedinou výnimkou bol americký boháč Paul Tatum, zabitý v novembri 1996 v dlhobežiacom zápase o vlastníctvo hotela Radisson-Slavjanskaja. Náhoda zariadila, aby sme bývali akurát v tomto hoteli. Ani dnes ho nevlastní Rus, ale nejaký Američan. Možno svoju bezpečnosť zaisťuje podobne, ako ruskí biznismeni, ktorých príchod na jednanie do hotela sme občas mohli pozorovať. Pripomínal premiestňovania Al Caponeho v Chicagu tridsiatych rokov, ako býva predvádzaný v gangsterských filmoch. Pred hotelom zastavili tri autá, z predného a zadného povyskakovali svalnatí muži s jednou rukou vo vrecku, zaujali bojové postavenie a potom jeden z nich otvoril dvere na prostrednej limuzíne, podistým opancierovanej, z ktorej ráznym krokom vystúpila elegantne oblečená ľudská figura.

Boris Berezovskij bol za komunizmu vedeckým pracovníkom v akadémii vied, doktorát získal v roku 1984 v odbore aplikovanej matematiky za prácu v teórii optimálneho rozhodovania. Dá sa predpokladať, že poberal, ako jeho kolegovia, plat v hodnote sto dolárov mesačne, býval v dvojizbovom byte a vlastnil drevenú daču za Moskvou. Tento muž začal hneď po páde komunizmu podnikať. Dnes je miliardárom a jedným z najvplyvnejších ľudí v Rusku. Dokonale aplikuje svoju teóriu optimálneho rozhodovania nielen na ekonómiu, ale aj politiku: v Rusku je politika previazaná s ekonomikou ako siamské dvojčatá. Tak ako Berezovskij, hromada iných bystrých ľudí, čo za komunizmu sa z núdze dali na vedu, sa zmenila na podnikateľov: bádatelia z inštitútu problémov riadenia, z vedeckovýskumného ústavu rádiofyzičky, z ústavu

bioorganickej chémie. K múdrym teoretikom, bez ilúzií o človeku a spoločnosti, sa pričleňuje iný typ bohatých podnikateľov: tí, čo sa komunizmu boli aparátčikmi komunistickej strany - majstri pragmatizmu a prispôsobivosti. Jeden ani druhý typ nedokázal zabrániť tomu, aby sa ekonomika a politika neskriminalizovala. U nás v minulom roku uverejnil v Osi (11/98) Alexander Duleba údaje, ktoré je hodno si stále pripomínať: V Rusku existuje okolo 9 tisíc organizovaných zločineckých zoskupení, ktoré kontrolujú okolo 35 tisíc komerčných štruktúr, vrátane 400 bánk a 1 500 štátnych podnikov. Približne 40% podnikateľov a dve tretiny všetkých komerčných subjektov sa zapájalo do kriminálnych aktivít. Podľa údajov Ruskej akadémie vied 35% kapitálu a 80% akcií v sprivatizovaných podnikoch kontroluje organizovaný zločin.

Hlavná idea kapitalizmu je jednoduchá: Keď bohatne jedinec, zo ziskov ktoré mu poskytuje rastúca výroba, využitie surovín, ľudskej pracovnej sily a kapitálu k produktívnym účelom, bohatne celá spoločnosť. Etablovaný kapitalizmus je hrou s nulovým súčtom: vždy niekto vyhráva, a pritom tí, čo sú bez výhry, nemusia nič strácať. Ba dokonca aj sami trochu získavajú. Postkomunistická tranzícia, behom ktorej sa uskutočňuje privatizácia výroby, v Rusku - a aby sme si nerobili ilúzie, u nás a v iných postkomunistických krajinách rovnako - je iným procesom. Je to hra s nulovým súčtom. Aj v ideálnom prípade, ak celkový majetok spoločnosti ostáva konštantný a neklesá, zisk tých, ktorých pripadá výhra, sa presne rovná strate tých, na ktorých sa výhra nedostala. Spoločnosť nebohatne; iba dochádza k prerozdeleniu bohatstva a biedy. Americký magazín Forbes uviedol v minulom roku v zozname 200 najbohatších ľudí sveta, s vlastníctvom nad 1,5 miliardy dolárov, aj 5 Rusov (z nich Berezovskij bol „najchudobnejší“). Lahko sa dá spočítať, s veľkým zjednodušením ostatných predpokladov, že v podmienkach hry s nulovým súčtom, zisk 6,7 miliardy dolárov, čo dohromady títo piati zbohatlíci vlastnia, znamenal pre každého jedného z ostatných Rusov, deti nevynímajúc, stratu 600 dolárov. Hovorí sa však o tom, že ďalšie miliardy dolárov pretiekli z Ruska ilegálne do zahraničia. Lenže popri piatich miliardároch sú zrejme v Rusku tisícky milionárov a aj tým sa dostalo len z toho, čo sa ubralo iným. Podľa údajov, uverejnených pred dvomi rokmi, na 10% najbohatších rodín v Rusku v r. 1996 pripadalo 34% národného dôchodku, na 10% najchudobnejších rodín len 2,6%. Ak sa nemýlim, je to sociálna stratifikácia väčšia ako v Spojených štátoch. Ak by čudesná premena Moskvy svedčila o tom, že státisíciky Moskovčanov si po páde komunizmu podstatne polepšilo a hádam si žije na slušnej európskej úrovni - odhadujem, že to tak asi bude - potom iní a inde museli v tejto hre s nulovým súčtom poriadne stratíť.

Možno si predstaviť, akú zničujúcu závišť, nenávisť, a najmä pocit nespravodlivosti, vyvoláva tento náhly priepastný rast bohatstva a chudoby v krajine, kde sa 70 rokov komunistického režimu hlásalo a pestovalo rovnostárstvo a kde aj naprivilegovanejší prominenti sa od ostatných občanov líšili iba tým, že mali svoje vlastné obchody a prepychové dače. Berezovskij ani v tomto svoj zmysel pre optimálne rozhodovanie nezaprel. Nemeckému časopisu Focus povedal v marci 1998, že údaj vo Forbes je v podstate blízky pravde, ale „pokiaľ máte na mysli autá a domy, nemám prakticky nič. Mám jeden byt v Moskve a jednu daču. Nemám nijaké vlastníctvo v zahraničí. Všetko mám v akciách rozličných firiem.“ - Načo klat' oči tým, čo biedia!

Ak sa mi v r. 1979 zdalo, že rozsiahla demoralizácia a korupcia, ktorá vládla v Rusku, už sotva môže ďalej rásť, mýlil som sa poriadne. O jej rozsahu v hospodárstve hádam málokto má predstavu. Aká jej podoba v školstve, možno usúdiť z údajov, čo 24. júna 1999 uverejnil týždenník Kultura. Kto chce mať istotu, že ho príjmu na

právnickú fakultu Moskovskej štátnej univerzity, musí dať úplatok 20 tisíc dolárov. Na fakultu psychológie menej - len desať tisíc. Kto sa chce dostať na niektorú z prírodovedných fakult, zaistí si prijatie ináč: počas jedného roka platí si súkromné doučovanie od niektorého z učiteľov univerzity. Hodina stojí od 10 do 60 dolárov - taxa závisí od postavenia, aké bude mať učiteľ pri prijímacích pohovoroch: zvlášť vysoko sa cenia učители, ktorí budú v prijímacích komisiách alebo pri zostavovaní písomných testov. V Rusku narástol veľký počet neštátnych vysokých škôl, kde sa za vyučovanie platí. Škôl s nízkou kvalitou, ale zato s istotou, že dajú diplom. No skorumpovanie štátnych univerzít je také, konštatuje autorka článku, že v konečnej bilancii štúdiom na štátnej univerzite stojí viac ako na súkromnej. Existuje Moskovský fond ochrany študentov, ale, ako sa vyjadril jeho predseda, nemôže sa zaoberať existenciou podplácania, má dosť iných problémov. Aj ministerstvo sa vyhovára, že na sledovanie a postihovanie úplatkárstva nemá aparát. Obrátiť sa na súdy by bolo jednoducho smiešne - veď tie prakticky nefungujú.

Západní obchodníci sa musia s korupciou nielen zmieriť, ale aj s ňou rátať a ju obchodne využiť. Keď som krátko po usídení v moskovskom hoteli sedel so skupinkou západných kolegov, prišla reč na ruskú kultúru a z toho aj na moskovské kultúrne programy. Beverly a Jitka prejavili záujem o návštevu opery Veľkého divadla a ja som sa k nim pripojil. Aj tak som si bol istý, že lístky nebudú; veď aj pri minulých návštevách som sa do tejto Mekky divadla nedostal. Beverly však lístky zohnala, jeden z amerických zamestnancov hotela sa na ich získavanie pre hotelových hostí špecializuje. Je posledným článkom v sieti mafie, ktorá má lístky na starosti. Článok za článkom v sieti a cena rastie: lístky kúpila Beverly po 100 dolároch za kus. Nominálna cena na lístku bola 140 rubľov. Beverly zaň zaplatila skoro dvadsaťkrát viac. Naše tri lístky na operu stáli viac, ako zarobí Alla Vladimirovna za dva mesiace. Tá nás, v službách cestovnej kancelárie, dopravila až ku vchodu do divadla. Málokedy som sa cítil tak trápne.

Asi takto funguje v rannokapitalistickom Rusku trhovú ekonomiku.

6. Poranený medveď

„Ak ideológiu chápeme nie iba ako teoretické zdôvodňovanie existujúcej moci, ale ako súbor názorov, ktoré fungujú ako ideový tmel ľudí, čo sa navzájom identifikujú ako členovia tej istej skupiny, potom v Sovietskom zväze - s určitou možnosťou môžem hovoriť len o tej časti, ktorú som navštívil, ale niet pochyb, že to platí všeobecne - ideológia existuje a prekvitá. Touto ideológiou je nacionalizmus.“

Komusi sa podarilo presne spočítať, ako pomerne rýchlo by na Zemi vyhasol život, keby naraz vyhaslo Slnko. Menej ako za mesiac. Predstavme si, že by nejaký démon z jedného dňa na druhý zavrel kohútiky ruských ropovodov a plynovodov, ktorými tečie ropa a plyn do štátov na západ od ruskej hranice. Koľko času by uplynulo, kým by sa ekonomiky niektorých štátov pravdepodobne zrútili? (Slovenská určite.) Odhadujem že nie viac, ako pár týždňov. Nemožno si predstaviť, čo by sa dialo v slovenských plynofikovaných mestách a dedinách, keby sa tak stalo v zimnom období.

Rusko, akokoľvek ekonomicky zhumpľované, je ekonomickou veľmocou cez svoje ohromné surovinové bohatstvo. Kým ľudstvo nezvládne jadrovú fúziu ako nový zdroj voľnej energie, ropa, uhlie a plyn budú v poslednej inštancii rozhodovať o ekonomickej moci. Nie vynikajúce mozgy, ako sa dnes zvykne módne zdôrazňovať:

tie treba najmä na to, aby zdroje voľnej energie dokázali nachádzať, mobilizovať a využiť.

Rusko, pokiaľ má funkčné atómové zbrane, ostáva politickou veľmocou. Že ňou prestalo byť, je nebezpečná ilúzia. To iba dorážaná, ak nie priam smrteľne chorá, ekonomika, krvácajúca i napriek výdatným injekciám Západu, mu bráni svoju politickú silu predvádzať. Videli sme na Kosove: akékoľvek silácke gesto zmizne okamžite, keď niekto Rusku prisľúbi znížiť dlhy a zapožičať ďalšie prepotrebné peniaze. Netreba sa oddávať nádejám, že tak musí byť natrvalo.

V rýchlo sa meniacom svete hľadá Rusko svoju správnu mocenskú polohu. Geopolitické umiestnenie. Jeľcinovi, ktorého pofidérne politické prežitie závisí od ďalších západných pôžičiek a ktorý je aj tak len figurkou v rukách mocných finančníkov a biznismenov, zainteresovaných na globalizácii kapitálu, je orientácia jasná. (Stále ešte vychádzajúca komunistická Sovietskaja Rossija pridáva Jeľcinovi aj ďalších podporovateľov. V májovom čísle napísala: „Ľud je v podstate stopercentne proti Jeľcinovmu režimu, s výnimkou prostitútok a nájomných vrahov, nových Rusov a oligarchov.“) Nie však pre Lebed'a, ani pre Žirinovského, ani pre desiatky regionálnych minicárov. Tým ponúkajú riešenia skúsení borci geopolitickej stratégie z komunistických čias.

Júnové číslo Russian Life uverejnilo interview svojho ruského redaktora s jedným z nich. Sergej Rogov je riaditeľom prestížneho Ústavu štúdií USA a Kanady. Dlhé roky žil v USA ako poradca sovietskej vlády pre politiku voči USA. Priznáva, že hlavným problémom ruskej zahraničnej politiky je momentálne chýbanie jasnej národnej identity po rozpade Sovietskeho zväzu. „Ak štát nevie presne vymedziť svoje národné záujmy a svoju stratégiu, je pochopiteľné, že je jeho politika zmätená.“ No hlavnú chybu vidí v Spojených štátoch. Vyhrali studenú vojnu a naivne, nepoučení minulosťou, si myslia, že víťaz berie všetko. Nedokážu Rusku odpustiť starý sovietsky dlh, ktorý by bolo treba chápať ako cenu za studenú vojnu. Jeho splácanie sa podobá reparáciám, čo platilo Nemecko po prvej svetovej vojne a môže viesť k analogickým dôsledkom. USA si neuvedomujú, že ak sa Rusko stane ekonomickým pariom, nebude schopné importovať z USA ich potraviny a že sa môžu objaviť veľké ťažkosti s exportom ruskej ropy a plynu.

Ešte viac, podľa neho, podceňujú Američania porazené Rusko vo sfére politiky. Chcú, aby Rusi akceptovali všetko, čo oni rozhodnú. Dotýkajú sa tým hrdosti nielen ruských politikov, ale celého národa. Rozšírenie NATO bolo hlavnou chybou: prečo sa chcú dostať s NATO až na ruské hranice, keď predsa Rusko nie je pre nich žiadnou hrozbou? (Útecha pre nás: Tento zahraničný expert hovorí o tom, že NATO bolo rozšírené o „trojku“, pričom vedľa Maďarska a Poľska uvádza ako tretieho Českú a Slovenskú republiku. Optimisti môžu dúfať, že sme, Slováci s vlastným štátom, až neviditeľne nepatrni a nepodstatní v ruských geopolitických úvahách!) Po jednaniach v Rambouillete o Kosove boli Rusi postavení pred fait accompli. Prečo sa potom Američania čudujú, že nielen elity, ale celá populácia bola pobúrená bombardovaním Juhoslávie? Prečo bol kedysi rovnako bombardovaný Irák, hoci Rusi boli proti tomu, prečo nie je bombardovaný Londýn, keď nevie rozriešiť problém severného Irsku? Prečo zasluhujú nezávislosť Estónci a nie Kurdovia? Čoskoro sa asi rozpadne dohoda o kontrole zbrojenia, lebo bola postavená na princípe vzájomného jadrového zastrašovania a Američania dnes tento fakt prehliadajú. „Je všeobecne rozšírený pocit, že sme Spojenými štátmi a Západom ponižovaní, že sa nám nedôveruje a že sa s nami zle zaobchádza.“

Zmyslom výčitiek bolo však zrejme niečo iné. Zvýrazniť potrebu rusko-amerického spojenectva. „Domnievam sa, že aj keď sú iste medzi nami rozdiely v

národných charakteroch, v niektorých smeroch je určite pre nás oboch jednoduchšie nájsť spoločný jazyk než napr. medzi Rusmi a Európanmi alebo Rusmi a Číňanmi. (Bububu!) Možno preto, že sme obidvaja postihnutí kliatbou velikášstva. Že sme multietnickí a multináboženský. Možno preto, že obidvaja máme za sebou skúsenosť kontinentálnej expanzie. (...) Odmietam názor, že by Rusko a USA mali ostať natrvalo rivalmi.“

Kým Rogov sníva o spojenectva Rusov a Američanov - človek by bol skoro nachylný extrapolovať, že v nejakom spolku na vyváženie sily a vplyvu Európy - jeho kolega Alexander Lukin, riaditeľ Nezávislého inštitútu politiky a práva, má iný recept. Američania aj Európania chcú zmeniť NATO na neobmedzeného svetovládcu. Aby sa tak nestalo, musí Rusko spolupracovať s Indiou, Čínou, Iránom, Malajziou, Nigériou, Brazíliou, Mexikom. Lebo aj tieto krajiny sa môžu obávať, že NATO obmedzí ich suverenitu a zasiahne do ich vnútorných záležitostí, ako to urobilo v prípade suverénnej Juhoslávie. Preto Rusko nemá podporiť rozšírenie stálych členov Bezpečnostnej rady o Nemecko, ale presadzovať Indiu. Prihovára sa za vytvorenie rusko-bielorusko-juhoslávskeho zväzu.

No najznepokojujúcejším je Lukinov návrh, aby Rusko prehodnotilo záväzok, že nepoužije atómové zbrane ako prvý štát. S ohľadom na biedny stav ruských vojsk a na ohrozenie z vonka je pre neho prirodzenou reakciou položiť dôraz na jadrové sily.

Jedna vec sú, pravda, teoretici a druhou je samotná armáda. „Biedny stav“ je slabé slovo. Nedávno som čítal v rakúskom týždenníku šokujúcu reportáž, dokumentovanú fotografiami. Malá ukážka: chlanci na prezenčnej službe v kasárňach doslova hladujú a tak si na chlieb privyrábajú na uliciach ruských miest prostitúciou pre homosexuálov. Do akej hĺbky to musí zraňovať stavovskú hrdosť ruskej armádnej špičky! Tú dosiaľ v ruskej politike veľmi cítiť nebolo. Skôr iba vtedy, keď generáli opustili armádu a stali sa politikmi, ako Ruckoj alebo bratia Lebeďovci - všetci traja sa stali gubernátormi a Lebeď má veľkú šancu stať sa Jel'cinovým nástupcom. No práve v júni došlo k prelomu: armáda vstúpila do politiky a podľa Igora Fedorova, komentátora týždenníka Vlast' (z 22. júna), v Rusku sa objavil nový mocenský pól - generalita. Týmto prelomom bola „invázia“ dvoch stoviek ruských vojakov do Kosova a obsadenie letiska v Prištine. Bolo to rozhodnutie generálov, iba dodatočne odobrené prezidentom. Jel'cin, aby aspoň dodatočne dal na verejnú známosť, že má armádu do palcom, udelil veliteľovi „inváznej“ jednotky, Viktorovi Zavarzinovi, hneď na druhý deň po „invázii“ hodnosť generál-plukovníka.

Podľa Fedorova kosovská operácia, ktorú niektorí generáli by skoro chceli prirovnávať k dobytíu Berlína v roku 1945, neprinesla Moskve nijaké zahranično-politické dividendy, no jej vnútropolitický dosah je ohromný. Generáli po prvý raz vystúpili ako samostatná vojensko-politická sila. Súdiate z listov čitateľov týždenníka, uverejnených v tom čísle, čo som mal v rukách, časť verejnosti čin generálov ocenila. To isté ukázal prieskum, ako ho analyzoval 24. 6. korešpondent Segodnja: 75% Rusov považuje intervenciu NATO v Juhoslávii za priamu hrozbu ruskej bezpečnosti. Dobromyseľnejší súdia, že NATO chcelo ukázať svoju silu. Ustaranejší sú presvedčení, že Západ chce obsadiť Balkán, aby bol bližšie k Rusku.

Fedorov končí svoje úvahy lakonicky: „V konečnej etape sa ukázalo potrebným odobriť zásah generálov súhlasom prezidenta. Zajtra sa to môže ukázať nepotrebným.“ Táto nová varianta mocenskej zmeny mi pripadá o to vierohodnejšia, že úmerne s rozpadom Jel'cinovej osobnosti ide aj úpadok osobností, aké strieda vo funkcii premiérov: Po rozfašnom Černomyrdinovi nastúpil nakrátko Sergej Kirilenko. Ten, kým bol predtým direktorom banky, absolvoval kurz scientológie a jeho absolvovanie nariadil aj svojim podriadeným. Z terajšieho premiéra Sergeja Stepačina

si robili posmech skoro každé ruskej noviny, čo som v júni mal v ruke. Bežné označenie pre neho je „hasič“. Nie iba alegoricky. Júnové číslo Moskauer Deutsche Zeitung uvádza, že za komunizmu bol dnešný premiér politruk u jednotiek ministerstva vnútra a predložil dizertáciu, venovanú „straníckemu riadeniu požiarnických jednotiek“.

Z požiarnika ťažko urobiť báťušku cára, po ktorom dnes zrejme veľa Rusov tak naliehavo volá. Generál-plukovník by mohol byť vhodným kandidátom.

7. Ach, ruská duša!

„Slovo „duša“ bolo asi najčastejším slovom v ústach mojich ruských priateľov, kedykoľvek sme hovorili na nejakú abstraktnejšiu tému.“ „Špecifikou ruského nacionalizmu je, že je to nacionalizmus veľkého národa, a pritom národa s komplexom menejcennosti.“

Keď som bol v Rusku pred 20 rokmi, nič som nevedel o knihe Nikolaja Berďajeva „Duša Ruska“. Vyšla u nás, v českom preklade, až v roku 1992. Berďajev ju napísal v roku 1914, na prahu prvej svetovej vojny. No znie nám aktuálne a mne sa zdá, že vypovedá o duši dnešného Ruska.

„Ruské národné myslenie sa kojilo pocitom božej vyvolenosti a božieho poslania Ruska“, píše Berďajev. Nuž, v pokore pred Amerikou, v obdive k americkým výrobkom, ako ich badať na moskovských uliciach, v satire na ruských politikov, ktorí vymenili komunistickú rubašku za demokratický smoking a v zničujúcej sebaironii ruskej publicistiky, čo sa mi teraz dostala do ruky, veľikášstvo i vyvolenosť chýbajú. No nechýbajú v siláckych rečiach a činoch Jel'cina a ešte menej v rečiach tých, čo sa tlačia na prezidentský trón po ňom. Zreteľné sú v postojoch viacerých významných spisovateľov, ktorí v závere komunistického režimu boli jeho neúprosnými kritikmi a dnes sú nacionalistami. Paradigmou medzi nimi je vari Alexander Zinoviev. Tento muž ako kritik Stalinovho kultu bol ešte ako mladík najprv poslaný na psychiatriu a potom do basy. Po vojne vyštudoval filozofiu a dlhé roky pôsobil na katedre logiky moskovskej univerzity. Na západe si získal meno nie ani tak analytickou kritikou režimu, ale pozoruhodným satirickým románom, zosmiešňujúcim režim, „Žívajúce výšiny“. Anglický preklad som získal v roku 1985 a čítal som ho s obdivom k univerzálnemu vzdelaniu a bystrému duchu autora. Dnes je Alexander Zinoviev nacionalistom nemenším ako Solženicyn a v prezidentských voľbách vyzýval voličov, aby volili komunistu Zjuganov, čo by mala mala byť, podľa neho, posledná šanca záchranu Ruska pred definitívnou porážkou v súťažení so Západom.

Ostatne, v tom sa Zinoviev nijak podstatnejšie od Berďajeva nelíši. Ten už na začiatku prvej svetovej vojny videl úlohu Ruska takto: „Už teraz možno predvídať, že v dôsledku tejto vojny sa Rusko stane definitívne Európou v takej miere, v akej Európa uzná duchovný vplyv Ruska na svoj vnútorný život. Odbíja hodina svetových dejín, kedy sa slovanská rasa na čele s Ruskom pocíti povolaná k dominantnej úlohe v živote ľudstva.“

Ruský vzdelanec asi dnes musí z Ruska najprv emigrovať, aby začal ruskú dušu, i ruský osud, vidieť realistickejšie. Josip Brodskij, ktorý po emigrovaní dostal Nobelovu cenu za literatúru, sa nedávno vyjadril: "Z Ruska sa stáva permanentné nešťastie. Je načase, aby v budúcnosti hralo už iba druhé husle. Nijaký ruský štátnik s tým nebude súhlasiť, ale všetci dohromady urobia všetko, aby sa táto predtucha splnila."

Naozaj?

8. Zázraky sa nekonajú

„Pretože - a toto je moje hlavné poučenie v mesačného pobytu v Rusku - súčasnosť Sovietskeho zväzu je logickým, organickým pokračovaním ruských dejín. To, čo nám vo východoeurópskych socialistických krajinách pripadá - po naoctrojovaní politického systému ruského typu - ako neznesiteľné popretie stáročných európskych politických a kultúrnych tradícií, absurdný „právny“ systém, založený na bezprávi a svojvoľnom rozhodovaní nositeľov moci, centralizácia moci na jednej strane a na druhej strane jej rozdrobenie na samovládu gubernátorských minicárov, neúcta k jedincovi ako subjektu politiky a dejín, toto všetko je v Rusku prirodzené, normálne, stáročiami budované a upevňované.“

Dva ruské príbehy. Keď pred dvomi storočiami, za cára Mikuláša I., generál Kligen sprevádzal cárovu matku po parku v Carskom sele, s údivom si obzeral stráž, čo stála na celkom opustenom mieste a pravidelne sa striedala. Nik nevedel prečo. Generál pátral v Peterburgu po odpovedi tak dlho, až v nejakých starých listinách objavil príkaz: stráž má chrániť miesto vzdialené 500 krokov od Východného pavilónu. Ďalším prieskumom celú záhadu vyriešil. Príkaz vydala pred viac ako 50 rokmi cárovna Katarína II. Pri prechádzke parkom zbadala krásnu ružu čo práve išla do kvetu. Rozhodla sa ju darovať jednému z vnukov a aby ružu nikto nepoškodil, nariadila, aby pri kríku stála stráž a chránila ho. Potom jej ani ružu ani vojakov už nikto nepripomenul, ruža odkvitla, stráže zostali. A zostali aj potom, keď už cárovny nebolo a ružový ker dávno zmizol. Na odvolanie rozkazu sa zabudlo.

Druhý príbeh je zo súčasnosti. Rozprával ho jeho priamy účastník v programe francúzskej televízie „Veľká severná cesta“. Program náhodou práve bežal, keď som si v moskovskom hoteli zapnul káblovú televíziu. Nebol by som tušil, že sa mi príbeh, ktorý som už z počutia načrtnol vo svojej knihe o Rusku, vráti teraz v autentickej podobe. Skončila druhá svetová vojna a hneď v prvú zimu po nej sa začala na Stalinov rozkaz budovať nová sibírska železnica, vedúca za severným polárnym kruhom. Sovietski vojaci, čo sa za vojny dostali do nemeckého zajatia, boli považovaní na podozrivých, ba i rovno za zradcov: Nepustili ich po vojne domov, ale šupsli do pracovných táborov. Tých, o ktorých bude reč, do tábora kdesi v strednom Rusku. Uprostred zimy prišiel rozkaz presunúť ich na výstavbu veľkej železnice. Napchali ich do nákladných vagónov a vlak sa pohol smerom na Sibír. Podľa rozkazu do jedného rohu vagóna postavili vedro vo funkcii záchodu. Jediné na stovku chlapov. Zanedlho vedro zmizlo pod pribúdajúcou kopou výkalov. Tie okamžite mrzli. Okrem vedra nedostali muži do vagóna nič, ani štipku chleba, ani kvapku vody. Hladovali. No ešte horší bol trýznivý smäd. Bol iba jediný spôsob, ako ho ako-tak uhasiť: nechtami zoškrabávali námrazu z hromady zamrznutých výkalov a cmúľali z nej vodu. Keď vlak došiel na miesto určenia, vo vagóne okrem polomŕtvych mužov ostalo 15 mŕtvol, zmrazených na kosť. V rozkaze sa zabudlo, že chlapom v zamknutom vagóne bolo treba dať aj jesť a piť. Tí, čo ich do vagóna strkali, o tom iste aj vedeli; no v rozkaze to nebolo a vrchnosť treba poslúchať.

Také bolo Rusko po stáročia. Milé vo svojom šlendriánstve, keď išlo o stráženie ruží, hrozné so svojimi trestaneckými tábormi, gulagmi a miliónmi nevinných obetí. Jeho vlastní znalci vydávali o tom svedectvo, po generácie rovnaké. Berďajev bol presvedčený, že „pristúpiť k rozlúšteniu hádanky, ktorá sa skrýva v duši Ruska, je

možné len tak, že uznáme antinomičnosť Ruska, jeho desivú protikladnosť“. „Rusko je fantastická krajina duchovného opojenia (...). Neraz sa ukázalo, že i sám ruský ateizmus je vlastne náboženský. (...) Ale hneď na to antitéza: Rusko je krajinou neslýchanej servility a desivého poníženia, krajinou, ktorá nemá povedomie ľudských práv a dôstojnosti ľudskej osobnosti, krajinou zotrvačného konzervativizmu, porobenia náboženského života štátom, krajinou pevného spôsobu života a ťaživej hmotnosti.“ „Rusko je hriešne, ale vo svojom hriechu ostáva svätou krajinou, krajinou svätých, ktorí žijú ideálmi svätosti. (...) Pritom rubom svätej Rusi je Rus zverská. Rusko ako by chcelo anjelskosť a zverskosť a nedostatočne v sebe odhaľovalo ľudskosť.“

Ak takto písal Berďajev v 20. storočí, už 120 rokov pred ním zavzdychol si Puškinov priateľ Piotr Čaadajev: „Sme národ výnimočný, patríme medzi národy, ktoré akoby neboli súčasťou ľudstva, ale existujú len preto, aby dávali svetu nejaké strašné ponaučenie.“

Dokáže pokus o prenesenie európskeho modelu demokracie a kapitalizmu do ohromnej euroázijskej krajiny odstrániť tradície, čo Rusko spútalí po stáročia? Je dnešná Moskva, premenená do nepoznania behom niekoľkých rokov, predobrazom toho, ako bude vyzeráť celé budúce Rusko? Mne sa zdá, že v Rusku ešte iba pokračuje komunizmom prerušené 19. storočie, typizované sporom medzi slaviofilmi a západniarmi (volali ich jevropejcy, zapadniki): byť svojskí a či sa stať súčasťou západu? Na leteckej linke Viedeň-Moskva čítal som vo Frankfurter allgemeine Zeitung vety, s ktorými mi je ťažko nesúhlasiť: „Uvažujúc o budúcnosti Ruska musíme si klásť otázku, či sa dejiny nemôžu opakovať. Slabá vláda s nestabilnou hlavou štátu, byzantské mocenské intrigy za spoluúčasti armády a pravoslávnej cirkvi: Moskva v roku 1999 je podobná Petrohradu v roku 1916.“

Vraciam sa k otázke, položenej na začiatku: Ostávame naďalej osudovo zviazaní s Ruskom? Nemyslím si, že na túto otázku dnes existuje odpoveď. Zdá sa mi, že Rusko je v stave úžasnej nestability. Vieme, že keď sa fyzikálny systém dostane do takéhto nestabilného stavu - a môžeme odhadovať, že to platí aj pre sociálny systém - náhodné fluktácie, nepatrné výkyvy od rovnovážnej polohy, ktoré by sa normálne okamžite utlmili, sa v ňom naslepo a nepredvídateľne zosilňujú a ony rozhodujú o smeroch, ktorými sa systém bude ďalej vyvíjať. Na geopolitickej, a rovnako aj kultúrnej, šachovnici sveta je dnešné Rusko veľkou, a možno rozhodujúcou, neznámou.

A čo my, Slováci a Slovenci? Tiahne sa stredom nás, po stáročia a dodnes, metodovsko-wichingovská trhlina. Štiepi napoly spoločenstvo ako celok, ale aj jednotlivcov. Na metodovskej strane je tá istá iracionalita, aká charakterizovala a charakterizuje Rusko. V rozhovore s novinármi, z ktorého som už citoval, Ján Čarnogurský, osobnosť priam paradigmaticky poznačená metodovsko-wichingovským rázštepom, sa odvolal na Čaadajeva: „Čaadajev povedal, že Rusko sa nedá pochopiť rozumom, že na Rusko treba veriť. Obávam sa, že môj pohľad na túto problematiku sa dá vysvetliť prave tým Čaadajevovým výrokom. Ale súčasne som pragmatikom. Čo môže poslúžiť Slovensku v materiálnom, ale aj duchovnom zmysle zo Západu, to berme zo Západu, čo môže poslúžiť z Východu, to berme z Východu...“

Lenže ten istý Čaadajev predsa tiež povedal: „Ruské dejiny sú dejinami krutosti a krvi, ale práve táto zaostalosť a nepodobnosť Západu pomôže Rusku vyhnúť sa západným chybám a spasíť svet.“ Od Čaadajeva cez Berďajeva po Solženicyna a Zinovieva, počas dvoch storočí dodnes, tá istá iracionálna viera.

Pre mňa je tohoročná lekcia z Ruska jednoduchá a jednoznačná: Aby sme svoj osud racionálne zaistili, aby sme nielen duchovne, ale aj politicky definitívne

odstránili metodovsko-wichingovské vajatanie, no najmä, aby nás budúca ruská fluktuácia nezasiahla a nezahubila, jediné úsilie by mala byť dnes pre Slovensko prioritou priorit: dobehnúť vlak, čo nám ušiel, dostať sa do NATO včiasšie, než sa v rámci kompromisu medzi Západom a Ruskom brány atlantickej obrannej organizácie hermeticky uzavru.